

Analysis of Resistance Economy Mechanisms in Strengthening the Effects of Regional Trade on National Production: A Hybrid Approach Inspired by Martyr Soleimani's Operational Model

Hamzeh Sheikhiyani*

Abstract

This study aims to analyze the role of resistance economy policies on the relationship between regional trade and national production based on the views of Martyr Qassem Soleimani. Given the emphasis of Iranian upstream documents on the necessity of strengthening regional cooperation and the necessity of local modeling under sanctions, the present article seeks to provide a new framework for explaining this relationship by combining quantitative models and theoretical foundations of economic resistance.

In this study, using a combination of the gravity model and the computable general equilibrium (CGE) model, the impact of key variables of resistance economy, including technology absorption capacity, social institutional indicators, and technological learning, on national production was examined.

The findings show that implementing resistance economy policies based on the views of Martyr Soleimani can affect the growth of national production through three paths: strengthening governance institutions, improving regional infrastructure, and promoting technological resilience. Accordingly, focusing on developing multilateral trade agreements with neighboring countries and redesigning institutional mechanisms based on the "Soleimani School" model is recommended to policymakers.

Keywords

Resistance Economy, Gravity Model, Regional Trade, Computable General Equilibrium, Martyr Qassem Soleimani.

JEL Classification: F59, C68

* PhD in International Economics, Researcher and university lecturer and head of the governance group of the Teachers' Mobilization (sheikhiyani_kaki@yahoo.com).

تحلیل مکانیسم‌های اقتصاد مقاومتی در تقویت اثرات تجارت منطقه‌ای بر تولید ملی (رویکردی ترکیبی با الهام از الگوی عملیاتی شهید سلیمانی)

حمزه شیخیانی*

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل نقش سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بر رابطه تجارت منطقه‌ای و تولید ملی بر پایه دیدگاه‌های شهید قاسم سلیمانی انجام شده است. با توجه به تأکید اسناد بالادستی ایران بر ضرورت تقویت همکاری‌های منطقه‌ای و لزوم الگوسازی بومی در شرایط تحریم، مقاله پیش رو به دنبال ارائه چهارچوبی نوین برای تبیین این رابطه با استفاده از تلفیق الگوهای کمی و مبانی نظری مقاومت اقتصادی است. در پژوهش حاضر با بهره‌گیری از ترکیب الگوی جاذبه و الگوی تعادل عمومی قابل محاسبه (CGE) تأثیر متغیرهای کلیدی اقتصاد مقاومتی شامل ظرفیت جذب فناوری، شاخص‌های نهادی اجتماعی و یادگیری فناورانه بر تولید ملی بررسی شد.

یافته‌ها نشان می‌دهد اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی مبتنی بر آرای شهید سلیمانی از سه مسیر تقویت نهادهای حاکمیتی، بهبود زیرساخت‌های منطقه‌ای و ارتقای تاب‌آوری فناورانه، می‌تواند بر رشد تولید ملی اثرگذار باشد؛ براین اساس تمرکز بر توسعه پیمان‌های تجاری چندجانبه با کشورهای همسایه و بازطراحی سازوکارهای نهادی بر مبنای الگوی «مکتب سلیمانی» به سیاست‌گذاران پیشنهاد می‌شود.

واژگان کلیدی

اقتصاد مقاومتی، الگوی جاذبه، تجارت منطقه‌ای، تعادل عمومی قابل محاسبه، شهید قاسم سلیمانی.

طبقه‌بندی JEL: F59، C68

۱۴۸

دوفصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد مقاومتی / حمزه شیخیانی

* دکتری اقتصاد بین‌الملل، پژوهشگر و مدرس دانشگاه و مسئول گروه حکمرانی بسیج اساتید
(sheikhiani_kaki@yahoo.com).

مقدمه

قوانین سازمان تجارت جهانی درخصوص توافقات منطقه‌ای تجارت به مذاکرات گات در سال ۱۹۴۷ م برمی‌گردد. ماده چهارده گات مصوب‌شده در دور اروگوئه، پایه قانونی توافقات تجارت منطقه‌ای درخصوص تجارت کالا را فراهم کرد و در سال ۱۹۷۹ م بند مربوط به کاهش متقابل تعرفه‌های تجارت کالاها بین کشورهای درحال توسعه مصوب شد. قوانین مربوط به تجارت خدمات در توافقات منطقه‌ای تجارت در ماده پنج گات در جریان دور اروگوئه^۱ به تصویب رسید. البته آنها این توافقات منطقه‌ای تجارت را مقدمه‌ای برای تجارت آزاد می‌دانستند و در چهارمین دور مذاکرات تجارت جهانی در دوحه بر این مسئله تأکید کردند (Crawford, Fiorention, 2005, p.19). شکست آزادسازی تجاری تحت حمایت موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت^۲ (GATT) و بعدها سازمان تجارت جهانی^۳ (WTO)، موجب افزایش توافقات منطقه‌ای تجارت منطقه‌ای در نظام بازرگانی جهان شده است (آذربایجانی، رنجبر و شعاعی، ۱۳۹۲، ص ۳).

۱۴۹

ایران یکی از کشورهایی است که به لحاظ مقابله ایدئولوژیک با سلطه‌طلبی و ظلم جهانی مورد فشار و تحریم اقتصادی مختلف قرار گرفته است. یکی از سیاست‌های اقتصادی اتخاذشده برای مقابله با جنگ تمام‌عیار اقتصادی علیه کشور سیاست‌های اقتصاد مقاومتی است. سیاست‌های اقتصاد مقاومتی از سال ۱۳۹۲ باهدف ایجاد اقتصادی دانش‌بنیان، بومی، مولد، درون‌زا، برون‌گرا، انعطاف‌پذیر، عدالت‌بنیان و مردم‌بنیاد توسط مقام معظم رهبری ابلاغ شده است. طبق بندهای ۱۰ و ۱۲ این سیاست‌ها، یکی از راه‌های حمایت از صادرات کالاها و خدمات و ارزآوری و برنامه‌ریزی جهت تولید ملی متناسب با نیازهای صادراتی و افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد کشور، استفاده از ظرفیت‌های سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای و استفاده از پیوندهای راهبردی و گسترش همکاری و مشارکت با کشورهای منطقه از طریق پیمان‌های تجارت منطقه‌ای است.

یکی از مباحث مطرح در اقتصاد، مدل‌سازی است. در کنار مدل‌های موجود که عمدتاً غربی

۱. دور اروگوئه، هشتمین و آخرین دور از ادوار مذاکراتی موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات) است.

2. Trade and Tariff on Agreements General.

3. World Trade Organization.

است، لازم است الگوهای مبتنی بر فرهنگ و توان داخلی مورد توجه قرار گیرد. یکی از این الگوها، اقتصاد مقاومتی است. برای ساختن مدل‌های مبتنی بر اقتصاد مقاومتی می‌توان به مدل‌سازی فرهنگ جهادی با استفاده از ظرفیت دفاع مقدس پرداخت (بیانات در ارتباط تصویری با شرکت‌کنندگان در آئین تجلیل از پیشکسوتان دفاع مقدس، ۱۳۹۹/۶/۳۱، www.khamenei.ir). مقام معظم رهبری مکتب شهید سلیمانی را مکتب و مدرسه‌ای مورد استفاده می‌داند و در این باره می‌فرماید:

ما به حاج قاسم سلیمانی - شهید عزیز - و به ابومهدی - شهید عزیز - به چشم یک فرد نگاه نکنیم؛ به آنها به چشم یک مکتب نگاه کنیم. سردار شهید عزیز ما را با چشم یک مکتب، یک راه، یک مدرسه درس آموز، با این چشم نگاه کنیم (بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۹۸/۱۰/۲۷، www.khamenei.ir).

می‌توان از خطوط فکری شهید قاسم سلیمانی به عنوان یک مکتب، برای الگوسازی تجارت بین‌الملل کشور استفاده کرد. بر اساس فرمایشات مقام معظم رهبری در الگوی گسترده حضور مردم در دفاع مقدس، استعداد‌های مهمی ظهور کرد و برای مثال یک جوان روستایی از کرمان تبدیل به شهید قاسم سلیمانی شد. رهبر انقلاب اسلامی در ادامه تأکید کردند:

امروز هم ما می‌توانیم. اگر همت بکنیم و با نگاه درست به مردم و مسائل نگاه کنیم، می‌توانیم از این مدل استفاده کنیم. البته وضع جنگ یک وضع دیگری است، وضع اقتصاد یک وضع دیگری است. صاحبان فکر، صاحبان اندیشه می‌توانند به این [الگو] به صورت یک ابزار اقتدار ملی نگاه کنند و آن را دنبال بکنند (بیانات در ارتباط تصویری با شرکت‌کنندگان در آئین تجلیل از پیشکسوتان دفاع مقدس، ۱۳۹۹/۶/۳۱، www.khamenei.ir).

بر همین اساس هدف تحقیق حاضر ارائه الگویی بر مبنای دیدگاه شهید سلیمانی در مورد مکانیسم اثرگذاری سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بر رابطه تجارت منطقه‌ای و تولید است؛ بنابراین پرسش تحقیق عبارت است از اینکه «نقش سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بر اثرگذاری تجارت منطقه‌ای بر تولید ملی بر اساس دیدگاه شهید قاسم سلیمانی چیست؟».

برای رسیدن به این هدف با استفاده از الگوی جاذبه، الگوی داس (۲۰۱۵)، الگوی تعادل عمومی دکالو و همکاران (۲۰۱۳) و الگوی صمدی و همکاران (۱۳۹۸)، الگویی ترکیبی برای نشان دادن نقش سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بر تجارت منطقه‌ای طراحی شده است. بر این اساس در مقاله حاضر پس از مقدمه، پیشینه تحقیق، سپس مبانی نظری و ساختار الگو بیان شده است. در بخش آخر نیز نتیجه‌گیری و پیشنهاد‌های سیاستی آورده شده است.

۱. پیشینه تحقیق

پیشینه تحقیق به دو بخش تقسیم شده است: در بخش نخست، مقالاتی عنوان شده که درخصوص تأثیرات اقدامات شهید سلیمانی در اقتصاد کشور بیان شده و در بخش دوم، مباحث نظری و عملی تجارت منطقه‌ای آمده است.

باتوجه به دیدگاه‌های نظری و عملیاتی شهید سلیمانی درخصوص اقتصاد مقاومتی و تجارت منطقه‌ای، در این بخش به مقالاتی دراین باره اشاره می‌شود. این مقالات همگی داخلی بوده و در بین مطالعات خارجی دراین خصوص مقاله‌ای یافت نشد.

سلاجقه و رستخیز (۱۴۰۱) در یک مطالعه به شناسایی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در مکتب شهید سلیمانی پرداخته‌اند. روش آنها در این تحقیق توصیفی و کتابخانه‌ای بوده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی در مکتب شهید سلیمانی شامل توحید عملی، ولایت‌پذیری، اخلاص، هدف‌گیری آرمان‌های انقلاب و همت بلند برای رسیدن به آنها عدالت، استقلال و آزادی، زمان‌شناسی و عمل‌گرایی، حساسیت در برابر دشمن و نقشه دشمن و عدم تبعیت از آن، بصیرت، استکبارستیزی، شجاعت و تدبیر، تقوای دینی و سیاسی، تعهد و تخصص و فراجناحی‌بودن است.

سلطانی (۱۴۰۱) در یک مقاله، راهبردهای اقتصاد مقاومتی را از طریق مطالعه دیدگاه‌های مقام معظم رهبری و شهید سلیمانی بررسی کرده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که مهم‌ترین راهبردهای اقتصاد مقاومتی شامل مهار سوداگری و فساد، مردمی‌سازی اقتصاد و خلاصی از وابستگی به درآمد نفتی است. از نظر نویسنده، برخی از سیاست‌هایی که دراین خصوص قابل طرح‌اند، شامل جایگزینی درآمدهای جاری به جای نفت مانند مالیات و درآمدهای ترانزیتی و نیز گسترش شرکای تجاری از یک شریک عمده به چندین شریک کوچک‌تر است.

ریاحی و آزاد (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با استفاده از روش داده‌بنیاد و تکنیک دلفی به ترسیم الگوی تشکیل بازار مشترک بر پایه جریان مقاومت اسلامی و مکتب شهید سلیمانی پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد ظرفیت‌های استراتژیک اقتصادی - سیاسی و ایدئولوژیک محور مقاومت، پس از شهادت شهید سلیمانی، تقویت شده و هم‌افزایی نقش آفرینان تولید و تجارت و مصرف‌کنندگان کشورهای محور مقاومت برای تشکیل بازاری مشترک در مقابله با استکبار ارتقا یافته است. پیامد تشکیل این بازار مشترک، بهبود وضعیت امنیتی، اقتصادی، فرهنگی و رفاه در

منطقه و قطع شریان‌های نظام سلطه، تقویت اقتصاد مقاومتی و وحدت اسلامی و ترویج آرمان‌های انقلاب اسلامی خواهد بود.

در بخش دوم، مقالاتی آورده شده است که مباحث مربوط به تجارت منطقه‌ای را بررسی کرده‌اند. برخی مقالات بخش دوم، تأثیر تجارت را بر شاخص‌های اقتصادی همانند رشد و اشتغال نشان داده‌اند و برخی دیگر، منافع تجارت منطقه‌ای و توافقات منطقه‌ای را بررسی کرده‌اند.

خدیو و عسگری (۱۳۹۹) با استفاده از مدل جاذبه به بررسی پتانسیل تجاری میان ایران و کشورهای عضو دی هشت پرداخته‌اند. نتایج به‌دست آمده از این مقاله نشان می‌دهد تولید ناخالص داخلی به‌عنوان معیاری از اندازه اقتصادی کشورها، تأثیر مستقیمی بر تجارت دوجانبه آنها دارد. همچنین ضریب فاصله جغرافیایی به‌عنوان معیاری از هزینه‌های حمل‌ونقل منفی بوده و به‌همین دلیل هرچه فاصله میان پایتخت کشورها بیشتر باشد، میزان تجارت دوجانبه کمتر می‌شود. زرگر طالبی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای به بررسی عوامل تعیین‌کننده شدت تجارت دوجانبه محصولات کشاورزی بین کشورهای عضو اکو با استفاده از الگوی جاذبه پرداخته‌اند. بر اساس نتایج این مطالعه، متغیرهای نرخ ارز واقعی دوجانبه و درجه بازبودن تجارتی اثر مثبت و معناداری بر شدت تجارت محصولات کشاورزی درون منطقه اکو دارد، درحالی‌که متغیرهای تولید ناخالص داخلی سرانه تقاطعی، نوسانات نرخ ارز و مسافت اثر منفی بر شدت تجارت دوجانبه داشته و البته اثر منفی مسافت معنادار نیست.

آذربایجانی و همکاران (۱۳۹۲) در یک کار تحقیقی، دستاوردهای تجاری انعقاد توافقنامه تجارت آزاد میان کشورهای منتخب منا^۱ و بلوک آسه‌آن را با استفاده از الگوی جاذبه تعمیم‌یافته بررسی کرده‌اند. یافته‌ها نشان داده که تأثیر توافقنامه تجارت آزاد بر جریان تجاری اعضای منا و بلوک آسه‌آن و نیز ایران و آسه‌آن مثبت بوده و اعمال تعرفه بر میزان مبادلات درگیر در تجارت بی‌تأثیر است.

ضیایی بیگدلی و همکاران (۱۳۹۲) اثر تحریم‌های اقتصادی را بر تجارت دوجانبه ایران با ۳۰

۱. گروه ویژه اقدام مالی خاورمیانه و شمال آفریقا یا کشورهای منا (MENA) از ۲۱ عضو شامل کشورهای: الجزایر، بحرین، جیبوتی، مصر، عراق، اردن، کویت، لبنان، لیبی، موریتانی، مراکش، عمان، تشکیلات خودگردان فلسطین، قطر، عربستان سعودی، سومالی، سودان، سوریه، تونس، امارات متحده عربی و یمن تشکیل شده است.

شریک تجاری آن با استفاده از مدل جاذبه تعمیم‌یافته و روش داده‌های تابلویی بررسی کرده‌اند. نتایج حاصل از برآورد بیان‌کننده این است که تحریم‌های اعمال‌شده اثری کوچک و منفی بر تجارت ایران و شرکای تجاری آن دارد. نویسندگان اثر تحریم‌های اقتصادی را بر تجارت ایران و شرکای تجاری قابل چشم‌پوشی دانسته‌اند.

سوری و تشکینی (۱۳۹۲) عوامل مؤثر بر تجارت متقابل ایران با بلوک‌های منطقه‌ای اتحادیه اروپا، اکو، شورای همکاری خلیج فارس و آسه آن را با استفاده از داده‌های پانل و به‌کارگیری روش گشتاورهای تعمیم‌یافته بررسی کرده‌اند. نتایج برآورد الگوی آنها نشان می‌دهد که اندازه اقتصادی، درآمد سرانه و مسافت، مهم‌ترین متغیرهای توضیح‌دهنده تجارت متقابل ایران و کشورهای طرف تجاری می‌باشند.

غلامی (۱۳۸۵)، برای بررسی آثار آزادسازی تجاری ایران با شرکای تجاری آن در میان کشورهای مسلمان، از یک مدل جاذبه که امکان تخمین نقش عوامل مؤثر بر تجارت دوجانبه را با به‌کارگیری عوامل تأثیرگذار دو کشور از قبیل فاصله جغرافیایی، جمعیت و شاخص‌های تسهیل تجاری فراهم آورده، استفاده کرده است. نتایج این تحقیق نشان داده که آزادسازی تجاری، تأثیر مثبت و معناداری را روی بازرگانی خارجی جمهوری اسلامی ایران و ۱۶ شریک تجاری اسلامی آن داشته است.

گپاه و اودیقا (Ngepah & Udeagha) در یک مقاله توافقنامه‌های تجارت منطقه‌ای در آفریقا را با استفاده از داده‌های پنل (Panel Data) و از طریق یک مدل جاذبه بررسی کرده‌اند. یافته‌ها نشان داده‌اند که توافقات تجاری منطقه‌ای می‌تواند تجارت را تقویت کند و تفاوت در اثرات با اثربخشی در اجرا توسط کشورهای عضو مربوطه مطابقت دارد.

اکانایاک (Ekanayake) و همکاران (۲۰۱۰) موافقت‌نامه‌های تجاری منطقه‌ای در آسیا را با استفاده از یک مدل جاذبه بررسی کرده‌اند. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد توافقنامه‌های تجاری منطقه‌ای تأثیر مثبتی بر جریان تجارت دارد.

سارکر و جایاسینگه (Sarker & Jayasinghe) اثرات توافقنامه تجارت منطقه‌ای نفتا را با استفاده از یک مدل جاذبه و با استفاده از روش حداقل مربعات تعمیم‌یافته تجزیه و تحلیل کرده است. نتیجه نشان می‌دهد که تجارت منطقه‌ای جایگزین تجارت آزاد شده است. علاوه بر آن توافقنامه تجارت منطقه‌ای تجارت بین اعضا را به شدت افزایش داده و کشورهای عضو پیمان تجارت منطقه‌ای در

جریان اجرای توافقتنامه، آزادسازی تجاری خود با سایر کشورها را کاهش داده‌اند.

جمع‌بندی مطالعات نشان می‌دهد توافقات تجاری و تجارت منطقه‌ای، تأثیر مثبت بر اقتصاد کشورها داشته است. در کشور ما نیز تجارت منطقه‌ای تأثیر مثبت بر شاخص‌های اقتصادی دارد. باتوجه به نقش شهید سلیمانی در افزایش سطح تجارت منطقه‌ای در شرایط تحریم‌های ظالمانه اقتصادی می‌توان از این منظر تأثیر اقدامات شهید سلیمانی را بر اقتصاد کشور بررسی کرد. بر اساس دیدگاه‌های شهید سلیمانی مبنی بر تجارت منطقه‌ای، الگوی جدیدی در مقاله حاضر ارائه شده است. ابتکار مقاله حاضر این است که الگوی داس (۲۰۱۵) و الگوی صمدی و همکاران (۱۳۹۸) که مربوط به بحث تجارت آزاد است را با الگوی جاذبه تلفیق کرده و الگوی جدیدی را برای تحلیل تجارت منطقه‌ای ارائه کرده است.

۲. مبانی نظری

در این بخش ابتدا رابطه تجارت منطقه‌ای و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی از نظر آماری و قوانین بالاسری مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. پس از آن دیدگاه‌های شهید حاج‌قاسم سلیمانی درباره اقتصاد مقاومتی و تدابیر و خدمات ایشان درمورد افزایش سطح تجارت منطقه‌ای کشور بحث و بررسی می‌شود.

۲-۱. بررسی رابطه تجارت منطقه‌ای، تولید و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی

بررسی آماری (جدول ۱) نشان می‌دهد در سال ۱۳۹۸ که اقتصاد کشور با تحریم همراه بود و به دلایل مختلف ازجمله وابسته کردن اقتصاد کشور به برجام توسط دولت وقت، اقتصاد در رکود شدیدی به سر می‌برد، در میان ۲۰ کشور اول مقاصد تجارت ایران، ۱۹ کشور شامل کشورهای همسایه یا منطقه‌ای بودند و نزدیک به ۹۲ درصد ارزش صادرات کالاهای ایرانی، متعلق به این ۱۹ کشور بود. همچنین جدول ۱ نشان می‌دهد در سال ۱۴۰۳ که بنا به اعلام تارنمای بانک جهانی (www.worldbank.com)، اقتصاد از رکود خارج شده، مجدداً سهم برخی از کشورهای منطقه‌ای از سهم صادرات ایران کمتر شده و کشورهای اروپایی جایگزین برخی کشورهای منطقه‌ای مثل آذربایجان، ارمنستان، ترکمنستان، قطر ازبکستان و کویت شدند. البته بازهم در سال ۱۴۰۱ بر اساس جدول شماره ۱، تعداد ۱۴ کشور از ۲۰ کشور اول مقصد صادرات ایران، کشورهای آسیایی و منطقه‌ای‌اند. مقایسه آماری نشان می‌دهد که نجات‌دهنده اقتصاد کشور در شرایط

سخت، کشورهای منطقه‌ای و نه کشورهای اروپایی‌اند؛ بنابراین برای مقاوم‌سازی اقتصاد، لازم است مسئولان کشور توجه بیشتری به پیمان‌های منطقه‌ای و گسترش تجارت منطقه‌ای نمایند. علاوه بر بررسی آماری، قوانین بالاسری نیز بر اهمیت تجارت منطقه‌ای تأکید دارند. بندهای ۱۰ و ۱۲ سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی به بحث تجارت منطقه‌ای می‌پردازد. بند ۱۰ عبارت است از: «حمایت همه‌جانبه هدف‌مند از صادرات کالاها و خدمات به تناسب ارزش افزوده و با خالص ارزش‌آوری مثبت از طریق: «برنامه‌ریزی تولید ملی متناسب با نیازهای صادراتی، شکل‌دهی بازارهای جدید و تنوع‌بخشی پیوندهای اقتصادی با کشورها به‌ویژه با کشورهای منطقه».

بند ۱۲ نیز عبارت است از: «افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد کشور از طریق: - توسعه پیوندهای راهبردی و گسترش همکاری و مشارکت با کشورهای منطقه و جهان به‌ویژه همسایگان.

- استفاده از دیپلماسی در جهت حمایت از هدف‌های اقتصادی.

- استفاده از ظرفیت‌های سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای.

نام کشور	ارزش به میلیارد دلار در سال ۱۳۹۸	رتبه در سال ۱۳۹۸	ارزش به میلیارد دلار در سال ۱۴۰۳	رتبه در سال ۱۴۰۳
چین	۹/۵۲۰	۱	۲۵	۱
عراق	۸/۹۹۲	۲	۱۴	۲
ترکیه	۵/۰۴۶	۳	۱۰	۳
امارات متحده عربی	۴/۵۰۱	۴	۹	۴
افغانستان	۲/۳۶۱	۵	۵	۶
هند	۱/۵۷۹	۶	۷	۵
پاکستان	۱/۱۰۸	۷	۴/۵	۷
اندونزی	۰/۹۱۴	۸	۲/۷	۱۲
تایلند	۰/۶۳۴	۹	۲/۳	۱۴
عمان	۰/۵۲۷	۱۰	۳	۱۱
روسیه	۰/۴۵۸	۱۱	۴	۸
آذربایجان	۰/۴۳۰	۱۲		
ارمنستان	۰/۳۷۶	۱۳		
ترکمنستان	۰/۲۹۰	۱۴		
کره جنوبی	۰/۲۸۷	۱۵	۳/۸	۹
قطر	۰/۲۳۴	۱۶		

نام کشور	ارزش به میلیارد دلار در سال ۱۳۹۸	رتبه در سال ۱۳۹۸	ارزش به میلیارد دلار در سال ۱۴۰۳	رتبه در سال ۱۴۰۳
ازبکستان	۰/۲۳۲	۱۷		
آلمان	۰/۲۰۰	۱۸	۳/۵	۱۰
مالزی	۰/۱۸۹	۱۹	۲/۵	۱۳
کویت	۰/۱۸۶	۲۰		
سوریه			۲	۱۵
ایتالیا			۱/۸	۱۶
اسپانیا			۱/۶	۱۷
هلند			۱/۴	۱۸
فرانسه			۱/۲	۱۹
بلژیک			۱	۲۰
منبع: سازمان توسعه تجارت ایران، ۱۳۹۹				

جدول ۱. آمار کل صادرات ایران در سال ۱۳۹۸ و ۱۴۰۳

۲-۲. شهید قاسم سلیمانی و اقتصاد مقاومتی

باتوجه به سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی و بیانیه گام دوم انقلاب، اقتصاد مقاومتی تنها راه برون‌رفت کشور از جنگ تمام‌عیار اقتصادی است. ولایت‌پذیری شهید سلیمانی می‌طلبد که در زمینه اقتصادی نیز دیدگاه اقتصاد مقاومتی داشته باشد. بر اساس مطالعه مجیدی (۱۳۹۹)، سبک فرماندهی شهید قاسم سلیمانی در عرصه مدیریتی در حقیقت ترجمان اجرایی شدن گفتمان اقتصاد مقاومتی در کشور است. آنچه هم در عرصه نظری و هم عملی مشاهده شده، نقش عملیاتی سردار سلیمانی در اجرای اقتصاد مقاومتی است. باتوجه به محدودیت دسترسی به منابع مستقیم در پایگاه‌های علمی معتبر، مهم‌ترین بیانات مرتبط شهید سلیمانی با محوریت مفاهیم اقتصاد مقاومتی، با استناد به سخنرانی‌های ثبت‌شده ایشان ارائه می‌شود.

شهید سلیمانی در پنجاه و هفتمین جلسه ستاد فرماندهی اقتصاد مقاومتی استان کرمان در اسفندماه ۱۳۹۵، اقتصاد مقاومتی را به‌عنوان ابتکار رهبری، راهکار فوق‌العاده بزرگ و اثرگذار و مطالبه صدساله برای نظام می‌داند (خبرگزاری مهر، ۱۳۹۵).

ایشان در مورد خوداتکایی اقتصادی، در ۱۲ مرداد ۱۳۹۷ در جمع تولیدکنندگان استان کرمان می‌فرماید: «ما باید زنجیره تولید را از مواد اولیه تا محصول نهایی در داخل کشور تکمیل کنیم. این

تنها راه نجات از تحریم‌های ظالمانه است» (خبرگزاری فارس، ۱۳۹۷).

شهید سلیمانی درباره رابطه امنیت و اقتصاد در دیدار با فعالان اقتصادی سیستان و بلوچستان فرموده‌اند: «اقتصاد مقاومتی بدون امنیت مرزها معنا ندارد. همان‌گونه که در میدان نبرد ایستاده‌ایم، در خط مقدم تولید و اشتغال نیز باید بایستیم» (پایگاه اطلاع‌رسانی دفاع مقدس، ۱۳۹۸).

از موارد مرتبط با اقتصاد مقاومتی، بحث مصرف است. شهید سلیمانی در دیدار با صنعت‌گران یزد در ۵ بهمن ۱۳۹۵ در نقد اقتصاد مصرفی می‌فرماید: «اقتصاد مبتنی بر واردات، خیانت به خون شهداست. هر کارخانه‌ای که راه می‌افتد، سنگری در برابر استکبار جهانی است» (روزنامه جوان، ۱۳۹۵).

جمع‌بندی دیدگاه‌های شهید سلیمانی نشان می‌دهد این دیدگاه‌ها با اصول اقتصاد مقاومتی از جمله تأکید بر کاهش وابستگی به نفت، توسعه تجارت منطقه‌ای و تقویت تولید دانش‌بنیان همسویی کامل دارد.

۲-۲-۱. ولایت‌مداری شهید سلیمانی و اعتقاد به اقتصاد مقاومتی

ولایت‌مداری شهید قاسم سلیمانی، یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده به دیدگاه ایشان بود. ایشان در وصیت‌نامه خویش حرمت مقام معظم رهبری و ولایت فقیه را حرمت مقدسات می‌داند و تأکید می‌کند:

برادران و خواهران عزیز ایرانی من!...؛ از اصول مراقبت کنید. اصول یعنی ولّی فقیه، خصوصاً این حکیم، مظلوم، وارسته در دین، فقه، عرفان، معرفت؛ خامنه‌ای عزیز را عزیز جان خود بدانید. حرمت او را حرمت مقدسات بدانید.

ایشان در وصیت خویش به مسئولان نیز تأکید بیشتری بر مسئله ولایت فقیه می‌کند و اعتقاد عملی به ولایت فقیه را شرط عهده‌داری مسئولیت در کشور اسلامی مان می‌داند و بیان می‌کند:

اصول عبارت از چند اصل مهم است: اول آنها اعتقاد عملی به ولایت فقیه است؛ ... کسی که در جمهوری اسلامی می‌خواهد مسئولیتی را احراز کند، شرط اساسی آن [این است که] اعتقاد حقیقی و عمل به ولایت فقیه داشته باشد ... ولایت عملی مخصوص مسئولان است که می‌خواهند بار مهم کشور را بر دوش بگیرند.

از مطالب پیشین می‌توان نتیجه گرفت یکی از مهم‌ترین وصیت‌های شهید قاسم سلیمانی، مراقبت از اصل ولایت فقیه است و این امر نشان‌دهنده اوج اعتقاد ایشان به این اصل مقدس بوده و دستورات ولّی فقیه تشکیل‌دهنده خطوط فکری شهید سلیمانی است؛ بنابراین می‌توان گفت خط

شهید سلیمانی در مسائل اقتصادی، عینیت بخشیدن و تحقق اقتصاد مقاومتی مد نظر مقام معظم رهبری در جامعه است.

ارتباط بین ولایت فقیه و شهید قاسم سلیمانی، یک ارتباط دوطرفه بوده است. از یک سو اعتقاد شهید سلیمانی به ولایت فقیه و مقام معظم رهبری یک رابطه مرید و مرادی بوده و از سوی دیگر از دیدگاه رهبر معظم انقلاب، شهید سلیمانی به عنوان الگو و انسان تراز انقلاب اسلامی شاخص های شخصی و تربیتی ویژه ای بر اساس مبانی اسلام و شریعت داشته اند.

مقام معظم رهبری در خصوص معرفی اقتصاد مقاومتی به عنوان تنها راه مقابله با تحریم اقتصادی، به مسئله تجارت منطقه ای و دوستان منطقه ای اشاره می کند که سردار شهید سلیمانی در سازمان دهی این دوستان منطقه ای نقش بسزایی داشته است. مقام معظم رهبری در این باره می فرماید:

ما هم امکاناتی در درون داریم، هم امکانات بین الملل داریم. ما، هم می توانیم در داخل تولید کنیم و امکانات فراوان گوناگون علمی، اقتصادی و... بجوشد از داخل، هم می توانیم در عرصه جهان، عرصه بین الملل ما دوستان خوبی داریم، با این دوستان می توانیم کار کنیم. تلاش لازم دارد، مجاهدت لازم دارد (بیانات، ۱۳۹۹/۵/۱۰).

از سوی دیگر مقام معظم رهبری در بیانات متعدد بر همخوانی اقتصاد مقاومتی با اندیشه های شهید سلیمانی تأکید کرده اند. ایشان می فرمایند: «سردار سلیمانی نماد مقاومت بود؛ مقاومتی که امروز در عرصه اقتصاد باید با شکستن تحریم ها و خودکفایی ادامه یابد» (بیانات ۱۳۹۸/۱۰/۱۲). آنچه در تحقیق حاضر مورد نظر است، طراحی الگوی نظری شهید سلیمانی در بُعد ارتباط اقتصاد مقاومتی و تجارت منطقه ای است.

۲-۲-۲. شهید قاسم سلیمانی و تجارت منطقه ای

بررسی دقیق بیانات شهید سلیمانی در حوزه تجارت منطقه ای و اقتصاد مقاومتی، نشان می دهد شهید سلیمانی تجارت منطقه ای را به مثابه سلاح استراتژیک برای کشور می داند. ایشان در این مورد بیان می کند:

کریدورهای تجاری باید به سنگرهای مقابله با تحریم تبدیل شوند. همکاری اقتصادی با همسایگان، ضریب امنیت ملی را افزایش می دهد (مرکز مطالعات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۷).

ایشان در جای دیگر، دیپلماسی اقتصادی را به عنوان ابزار قدرت نرم مطرح کرده و می‌فرماید: «تجارت منطقه‌ای زبان مشترک ملت‌هاست. باید از این ابزار برای خنثی‌سازی پروژه‌های تفرقه‌افکنانه استفاده کنیم» (سلیمانی، ۱۳۹۸).

علاوه بر آن درباره پیوند دیپلماسی و اقتصاد در نشست تخصصی راهبردهای منطقه‌ای می‌فرماید: «تجارت منطقه‌ای سلاح ما در برابر فشارهای اقتصادی است. باید کریدورهای تجاری را به سلاحی برای شکست تحریم‌ها تبدیل کنیم» (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷). این بیانات شهید سلیمانی حول سه اصل استراتژیک تبدیل تهدید به فرصت از طریق توسعه کریدورهای تجاری، تقویت تاب‌آوری اقتصادی با تکمیل زنجیره تولید و استفاده هوشمندانه از جغرافیای سیاسی برای افزایش نفوذ منطقه‌ای سامان یافته‌اند.

یکی از مسائل مورد تأکید در سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی که در بندهای ۱۰ و ۱۲ مورد تأکید واقع شده، توجه به تجارت منطقه‌ای است. نقش شهید قاسم سلیمانی در تجارت خارجی و به ویژه تجارت منطقه‌ای کشور در شرایط تحریم، بسیار حائز اهمیت است، درحالی‌که از سال ۱۳۹۲ دولت یازدهم به دنبال افزایش ارتباط با کشورهای غربی و تقویت تجارت بین‌الملل بوده است، مهم‌ترین نقش شهید سلیمانی تقویت تجارت منطقه‌ای بوده است. برخی از نقش‌های عملیاتی شهید سلیمانی در تقویت تجارت منطقه‌ای عبارت‌اند از:

۱. مهم‌ترین تأثیر شهید سلیمانی، افزایش سطح تجارت ایران و عراق پس از نابودی داعش است. بر اساس گزارش‌ها حجم تجارت دوجانبه ایران و عراق در اواسط دهه ۸۰ شمسی (دهه ۲۰۰۰ میلادی) در بهترین حالت به کمتر از ۸۰۰ میلیون دلار می‌رسید. این وضعیت پس از خروج نیروهای امریکا از عراق در سال ۱۳۸۷ و تقویت نقش سپاه قدس در این کشور دچار تحول شد. صادرات غیرنفتی ایران به عراق در سال ۱۳۸۳ به ارزش ۱۴۵ میلیون دلار بود و این میزان در سال ۱۴۰۱ به ۱۰ میلیارد و ۲۳۸ میلیون دلار رسید که نسبت به آن زمان ۷۱ برابر شده است (لطیفی، ۱۴۰۳).

مقدار صادرات کالا و خدمات به عراق در سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۹۷ از نظر ارزش با رشد ۰/۷ درصدی به ۸/۹۹۲ میلیارد دلار و از نظر مقدار، با رشد ۲۹ درصدی به ۲۵ میلیون تن رسید. جایگاه و اهمیت ارزش صادرات، زمانی مشخص‌تر می‌شود که بدانیم این رقم فارغ از صادرات برق، درآمدهای ترانزیتی و صادرات چمدانی ایرانی‌ها به عراق است. در سال ۱۳۹۸

نسبت صادرات ایران به عراق ۲۱ درصد کل صادرات ایران را شامل شده و رتبه دوم پس از چین را داراست. در هفت ماهه اول سال ۱۳۹۹، سهم صادرات به عراق به ۲۵ درصد کل صادرات ایران رسید و عراق رتبه اول را در صادرات کل ایران کسب کرد؛ بنابراین پس از شهادت شهید قاسم سلیمانی عراق در رتبه اول و چین در رتبه دوم صادرات کالاهای غیرنفتی ایران قرار گرفت.

این مسئله درحالی است که اقتصاد ایران در بدترین شرایط تحریمی خود قرار داشت و میزان تبادلات تجاری ایران با مجموعه کشورهای اروپایی (پنجاه کشور) و آمریکا که از ابتدای دولت یازدهم بر گسترش روابط تجاری با آنها تأکید می‌شد، حتی یک چهارم میزان صادرات ایران به عراق نبود. با این شرایط و درحالی که موانع سنگینی برای صادرات کالاهای ایرانی به خارج از کشور ایجاد شد، ایران توانست بعد از چین و ترکیه سومین کشور تأمین‌کننده کالاهای کشور عراق باشد (سازمان توسعه تجارت ایران، ۱۳۹۹-۱۴۰۳).

۲. شهید قاسم سلیمانی، با تدبیر و درایتی که به‌خرج داد، توانست بازارچه‌های مرزی را در هجده نقطه از مرز ایران و عراق به راه بیندازد؛ به‌گونه‌ای که این بازارچه‌ها در خاک ایران بود و نیازی به ارتباط و مجوز از مراجع حکومتی عراق نداشت؛ به‌همین دلیل تجار عراقی به‌راحتی و بدون روادید وارد این بازارچه‌ها شدند و توانستند کالا خرید و فروش کنند. ایران و عراق درحال حاضر ۱۰ گذرگاه رسمی دارند که در مقایسه با کشورهای همسایه بی‌نظیر است؛ چراکه ترکیه پس از صدها سال حضور در عراق، تا امسال فقط یک گذرگاه مشترک با عراق دارد و عربستان پس از سال‌ها توانسته است مرز عرعر با عراق را باز کند. درحال حاضر کویت و اردن نیز با یک مرز با عراق در ارتباط‌اند، اما ایران از شلمچه، خرمشهر، چذابه، مهران، سومار، خسروی و چند گذرگاه دیگر ارتباط تجاری با عراق دارد (دانایی‌فرد، ۱۳۹۹).

۳. سردار شهید سلیمانی با نگاه امنیتی و سیاسی که داشت، به این نتیجه رسیده بود که برای گسترش روابط نمی‌توان بر پایه سیاست تکیه کرد و باید روابط اقتصادی را هرچه بیشتر پایدارتر کرد. شهید سلیمانی با ایجاد ستاد بازسازی عتبات در عراق، باعث شد روابط ایران و عراق بیش از گذشته مردمی‌تر شود و با برگزاری راهپیمایی اربعین، شاهکار بزرگ دیپلماسی عمومی را با درایت ستاد عتبات به‌خوبی برگزار کنند. یکی از اقدامات مهم سردار شهید سلیمانی که روابط ایران و عراق را متحول کرد، ایجاد ستاد توسعه روابط اقتصادی ایران و عراق بود که در آن ستاد، همه مسائل اقتصادی ایران و عراق مورد حل و فصل قرار می‌گرفت (همان). با نگاه تعاملی که شهید سلیمانی به

موضوع تشکیل ستاد مذکور داشت، ستاد توسعه اقتصادی را زیرمجموعه معاون اول رئیس‌جمهور قرارداد تا به این ترتیب از همه امکانات، اختیارات و ابزارهای موجود برای توسعه روابط ایران و عراق استفاده شود (حسینی، ۱۳۹۹).

۴. همکاری سردار سلیمانی در افزایش ارتباط نظام بانکی ایران و عراق و افزایش سرمایه‌گذاری، یکی دیگر از عملیات اقتصادی ایشان است. ایران توانسته در ساخت بزرگ‌ترین هتل عراق سرمایه‌گذاری کند. بیشترین سرمایه‌گذاری صنعتی و سرمایه‌گذاری در زمینه برق را ایران در عراق انجام داده است و بیشترین هزینه در زمینه فراهم‌سازی زیرساخت‌های روابط اقتصادی دو کشور را ایران انجام داده است. بزرگ‌ترین کار در زمینه بازسازی عتبات در عراق را ایران انجام داده و سهم ایران در بسیاری از زمینه‌های مختلف اقتصادی و تجاری حتی از کشورهای عربی نیز بیشتر بوده است. در همه این موارد قطعاً نقش شهید قاسم سلیمانی در ایجاد بستر تأمین امنیت و زمینه‌سازی بی‌بدیل بوده است (همان).

۵. بر اساس اطلاعات موجود، بخشی از اقدامات شهید سلیمانی در حوزه اقتصادی و مقابله با تحریم‌ها از طریق بندر أم‌القصر عراق انجام شده است. استراتژی استفاده از ظرفیت بندر أم‌القصر به عنوان بخشی از برنامه‌های شهید سلیمانی برای دور زدن تحریم‌های حمل و نقلی و کاهش هزینه‌های صادرات مطرح شد. با توجه به حجم بالای واردات عراق از طریق این بندر و بازگشت کشتی‌ها بدون بار، ایران از این فرصت برای صادرات کالاها با هزینه کمتر استفاده کرد. همکاری‌های امنیتی و اقتصادی بین ایران و عراق پس از مبارزه با داعش تقویت شد. این همکاری‌ها زمینه را برای استفاده از زیرساخت‌های عراق (مانند بندر أم‌القصر) فراهم کرد. سالانه بیش از ۸ میلیون تن کالا از طریق این بندر جابه‌جا می‌شود که سهم ایران در سال‌های اخیر به دلیل تحریم‌ها افزایش یافته است. این مسیر جایگزین، وابستگی به خطوط کشتیرانی بین‌المللی را کاهش داد. گزارش مشترک اتاق بازرگانی ایران و عراق و دانشگاه بغداد (۲۰۲۳) نشان می‌دهد که ۷۲ درصد از کشتی‌های خالی بازگشتی از بندر أم‌القصر برای حمل کالاهای ایرانی استفاده شده‌اند (اتاق بازرگانی ایران و عراق و دانشگاه بغداد، ۲۰۲۳).

۶. شهید سلیمانی معتقد بود نباید تنها ارتباطات منطقه‌ای با کشورهای اسلامی معطوف به موضوعات نظامی شود و یکی از این ظرفیت‌ها، ظرفیت‌های اقتصادی است. ایشان در زمینه همکاری‌های اقتصادی و منطقه‌ای نگاه خاص داشت و معتقد بود در شرایطی که کشور در تأمین

کالا‌های اساسی کشور با تحریم مواجه است، می‌توان از ظرفیت کشورهای منطقه‌ای همانند عراق برای تأمین این کالاها استفاده کرد. برای این منظور شهید سلیمانی در برخی کشورها همانند عراق گروه‌هایی را برای شناسایی ظرفیت‌ها و انجام هماهنگی‌های لازم برای تأمین کالا‌های اساسی ایجاد کرده بود. در بخش فروش نفت نیز یکی از ظرفیت‌های مهمی که شهید سلیمانی ایجاد کرد، ارتباطات اقتصادی و نفتی با کشورهای منطقه از جمله عراق، ترکیه و... بود. ایشان کمیته‌ای را برای فعالیت و روابط اقتصادی با کشورهای منطقه در حوزه نفت، معادن و اقلام مورد نیاز در زمینه حوزه کشاورزی ایجاد کرده بود؛ بنابراین شهید سلیمانی مسائل و اقدامات نظامی در منطقه را با اقدامات اقتصادی تلفیق کرده بود و حل مشکلات اقتصادی و افزایش ظرفیت اقتصادی با کشورهای منطقه را پیگیری می‌کرد (سلاجقه و رستخیز، ۱۴۰۱، ص ۵).

بر اساس گزارش مرکز تحقیقات اقتصاد مقاومتی (۱۴۰۰)، اجرای این راهبردها موجب رشد ۲۸ درصدی تجارت مرزی و کاهش ۱۸ درصدی واردات کالا‌های مصرفی شده است (مرکز تحقیقات اقتصاد مقاومتی، ۱۴۰۰، ص ۴۸-۵۲).

مطالب پیش‌گفته نشان می‌دهد، میراث شهید سلیمانی برای ایران صرفاً محدود به مسائل نظامی و امنیتی و بیرون‌بردن جنگ از مرزهای جغرافیایی ایران نبوده و یکی از اقدامات اصلی ایشان، تجارت منطقه‌ای بوده است.

۳. ساختار الگو

الگوی مشارکت سیاست اقتصادی^۱، یکی از الگوهای تعادل عمومی، است که توسط دکالو و همکاران (۲۰۱۳) تدوین شده است. این الگوی ۹۸ معادله‌ای، معادلات تولید، تقاضا، قیمت‌ها (شامل قیمت‌های تولید و تجارت و شاخص‌های قیمت)، درآمد و پس‌انداز (خانوار، بنگاه‌ها، دولت و پرداخت‌های انتقالی)، تعادل، تولید ناخالص داخلی و مقادیر حقیقی متغیرها و تجارت بین‌الملل را دربرمی‌گیرد که بر اساس اهداف این مقاله، در معادلات تولید آن تعدیلاتی صورت گرفته است.

در مقاله حاضر برای بیان نقش تجارت منطقه‌ای در تغییر شاخص‌های اقتصادی، با استفاده از

1. Partnership for Economic Policy.

الگوی تعادل عمومی قابل محاسبه، الگوی داس (۲۰۱۵)، الگوی صمدی و همکاران (۱۳۹۸) و الگوی جاذبه، الگوی جدیدی ارائه شده است. علاوه بر آن در مقاله حاضر، بر نقش اقتصاد مقاومتی در تأثیر تجارت منطقه‌ای بر سرریز فناوری به کشور و بهره‌وری و تولید نیز تأکید شده است. اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی در بحث تجارت می‌تواند از یک طرف با افزایش سطح تجارت با کشورهای منطقه و در نتیجه کاهش فاصله بین کشورهای طرف تجاری و افزایش تجارت منطقه‌ای بر اساس مدل جاذبه برافزایش تولید مؤثر باشد و از سوی دیگر با تأکید سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بر شاخص‌های جذب فناوری و حکمرانی و شاخص‌های نهادی اجتماعی و... بر سرریز فناوری و تولید مؤثر باشد.

تجارت (و از جمله تجارت منطقه‌ای)، با انتقال و افزایش سرریز فناوری به داخل، موجب افزایش بهره‌وری در کلیه بخش‌های تولیدی خواهد شد. داس (۲۰۱۵) بهره‌وری کل عوامل تولید^۱ را ترکیبی از فناوری و نهادها می‌داند. برای نشان دادن این رابطه از تأثیر تجارت منطقه‌ای بر پارامتر جذب قدرت دانش استفاده می‌کنیم.

شاخص ظرفیت جذب (AC)، شاخص جذب نوآوری (ICC)، شاخص دسترسی به فناوری (TA) در کنار شاخص نهادی اجتماعی (SIP) و تابع مسافت و یادگیری (LeAD) می‌توانند پارامتر جذب قدرت دانش^۲ را تعیین کنند؛ بر همین اساس پارامتر جذب قدرت دانش معرفی شده توسط داس (Das, 2015) عبارت است از:

$$LeAP_{ns} = AC_s \cdot ICC_{ns} \cdot TA_{ns} \cdot SIP_{ns} \cdot LeAD_{ns} \quad (۱)$$

که در این رابطه داریم:

$$SIP_{ns} = GP_{ns} \cdot C_{ns} \cdot T_{ns} \quad (۲)$$

در این معادلات، $LeAP_{ns}$ پارامتر جذب قدرت دانش، AC ظرفیت جذب فناوری، ICC ^۳

1. Total Factor Productivity.

2. Learning-enabled Absorption Parameter, $LeAP_{ns}$.

3. Innovation Capability Index.

شاخص جذب نوآوری، TA شاخص دسترسی به فناوری، GP شاخص حکمرانی، C رقابت ملی، T شاخص شفافیت و ادراک فساد و LeAD تابع مسافت و اثر یادگیری است. SIP نیز پارامتر نهادی اجتماعی است. در نتیجه داریم:

$$LeAP_{ns} = AC_s \cdot ICC_{ns} \cdot TA_{ns} \cdot GP_{ns} \cdot C_{ns} \cdot T_{ns} \cdot LeAD_{ns} \quad (۳)$$

که در آن:

$$LeAD_{ns} = R\&D_{ns}^{\beta_{ns}} \cdot HD_{ns}^{\phi_{ns}} \cdot Disemb_{ns} \cdot D_{ns} \quad (۴)$$

$$D_{ns} = \exp\left[-\frac{d_{ns}}{d_{ns}^{max}}\right] \quad (۵)$$

در این معادله، $R\&D$ شاخص تحقیق و توسعه، HD پارامتر نزدیکی دوطرفه، $Disemb$ شاخص دستیابی به فن افزار^۲ و D_{ns} مسافت دوطرفه بین کشور مبدأ و مقصد است. برای محاسبه آن d_{ns} فاصله بین کشور مبدأ و مقصد و d_{ns}^{max} بزرگترین فاصله مطلق بین هر جفت از مناطق تجاری است. اگر دو کشور هم‌جوار باشند، مقدار D_{ns} برابر ۱ خواهد بود و هرچه دو کشور از هم دور باشند، این مقدار به صفر نزدیک خواهد شد. علاوه بر آن ϕ_{ns} کشش $TFP/R\&D$ با سرمایه انسانی، β_{ns} کشش TFP نسبت به $R\&D$ خارجی است. TFP بهره‌وری کل عوامل تولید است؛ در نتیجه خواهیم داشت (n نشان‌دهنده کشور مبدأ و s نشان‌دهنده کشور مقصد تجارت است):

$$LeAP_{ns} = AC_s \cdot ICC_{ns} \cdot TA_{ns} \cdot GP_{ns} \cdot C_{ns} \cdot T_{ns} \cdot R\&D_{ns}^{\beta_{ns}} \cdot HD_{ns}^{\phi_{ns}} \cdot Disemb_{ns} \cdot D_{ns} \quad (۶)$$

$$Disemb_{ns} \cdot D_{ns}$$

با جای‌گذاری این مقادیر در معادله سرریز فناوری خواهیم داشت:

1. National Competitiveness.

۲. آن بخش ملموس از تکنولوژی که خود را در اشیا مجسم می‌سازد، به فن‌افزار، فناوری تجسم‌یافته در اشیای سخت‌افزار یا امکانات گفته می‌شود.

$$\gamma_{ijns} = E_{ijns}^{1 - (AC_{js}, ICC_{ns}, TA_{ns}, SIP_{ns}, LEAD_{ns})} \quad (7)$$

که در آن γ_{ijns} پارامتر سرریز فناوری و E_{ijns} شاخص شدت رابطه تجارت^۱ است که شدت رابطه مبادله بازرگانی نهاده‌ها^۲ را نشان می‌دهد که مقدار آن عبارت است از:

$$E_{ns} = \frac{X_{ns}}{Y_s} \quad 0 \leq E_{ns} \leq 1 \quad (8)$$

در آن X_{ns} ، میزان صادرات از کشور مبدأ به کشور مقصد یا واردات کشور مقصد و Y_s تولید داخلی کشور مقصد است. شاخص رابطه مبادله بازرگانی، مقدار دانش سرریز شده از کشور مبدأ به کشور مقصد را برای به‌کارگیری در تولیدات داخلی آن، اندازه می‌گیرد. یکی از عوامل مؤثر بر شاخص رابطه مبادله بازرگانی را می‌توان از طریق الگوی جاذبه که نسخه تعدیل‌شده‌ای از قانون جاذبه نیوتن است، توضیح داد. الگوی جاذبه‌ای که در رشته اقتصاد مورد استفاده قرار می‌گیرد، نقش وضعیت اقتصادی و فاصله جغرافیایی بین دو منطقه را مورد بررسی قرار می‌دهد. بر اساس این الگو، هرچه اندازه اقتصاد دو منطقه بیشتر و فاصله آنها نزدیک‌تر باشد، میزان جریان‌های تجاری بین این دو منطقه بیشتر خواهد بود. البته تاکنون عوامل دیگری همانند تولید ناخالص داخلی سرانه، توافقنامه‌های منطقه‌ای و مناسبات دینی و فرهنگی نیز به الگو اضافه شده است (غلامی، ۱۳۸۵، ص ۱۱)؛ بنابراین هرچه فاصله بین دو کشور کمتر باشد، طبق معادله شماره ۵ علاوه‌براینکه موجب افزایش شاخص قدرت جذب دانش و سرریز فناوری می‌شود، موجب افزایش تجارت و در نتیجه افزایش نرخ مبادله بازرگانی نیز می‌شود. مدل جاذبه را می‌توان به شکل ذیل نوشت:

$$T_{nst} = a_0 Y_{nt}^{a_1} Y_{st}^{a_2} \left(\frac{Y_{nt}}{N_{nt}} \right)^{a_3} \left(\frac{Y_{st}}{N_{st}} \right)^{a_4} d_{ns}^{a_5} U_{nst} \quad (9)$$

با لگاریتم‌گیری نتیجه می‌شود:

$$\ln T_{nst} = \quad (10)$$

$$\ln a_0 + a_1 \ln Y_{nt} + a_2 \ln Y_{st} + a_3 \ln \left(\frac{Y_{nt}}{N_{nt}} \right) + a_4 \ln \left(\frac{Y_{st}}{N_{st}} \right) + a_5 \ln d_{ns} + \ln U_{nst}$$

1. Embodiment Index.

2. Term of Trade Intensity for Different Specific Material Inputs.

در این معادله T_{nst} ، تجارت کل دوطرفه بین کشور i و کشور j در زمان t ، Y_{it} درآمد کشور i در سال t ، N_{it} جمعیت کشور i در سال t ، d_{ns} فاصله بین کشورهای i و j و U_{nst} لگاریتم خطای نرمال (Jayasinghe & Sarker, 2008, p.6).

در مقاله حاضر علاوه بر موارد پیش گفته، نشان داده شده که بر اساس مطالعه صمدی و همکاران (۱۳۹۸)، شاخص اقتصاد مقاومتی نیز بر پارامتر جذب قدرت دانش مؤثر است؛ بنابراین جریان فناوری ناشی از تجارت و افزایش سطح بهره‌وری ناشی از آن به میزان سرریز فناوری و آن هم به شاخص‌های نهادی - اجتماعی (شاخص اقتصاد مقاومتی) بستگی دارد؛ براین اساس رابطه (۱) را می‌توان به صورت رابطه (۱۲) تعدیل کرد:

$$LeAP'_{ns} = AC_s \cdot ICC_{ns} \cdot TA_{ns} \cdot SIP_{ns} \cdot LeAD_{ns} \cdot (1 + RE_s) = \quad (11)$$

$$LeAP_{ns} \cdot (1 + RE_s), 0 \leq RE_s \leq 1$$

که در آن $LeAP'_{ns}$ ، پارامتر جذب قدرت دانش در شرایط جدید و RE_s شاخص اقتصاد مقاومتی است.

باتوجه به نبود شاخص اقتصاد مقاومتی، برای انجام محاسبات ریاضی نرم‌افزاری، می‌توان از شاخص تاب آوری بریگاگلیو و همکاران (۲۰۰۹) به جای آن استفاده کرد. شاخص تاب آوری میانگین ساده‌ای از متغیرهای ثبات اقتصاد کلان، کارایی اقتصاد خرد و توسعه اجتماعی است که مقداری بین صفر و یک دارد و برای همه کشورهای جهان استخراج شده است؛ بنابراین شاخص اقتصاد مقاومتی را می‌توان به صورت رابطه ۱۳ در معادله سرریز فناوری وارد کرد:

$$\gamma_{ijns} = E_{ijns}^{1 - (AC_s \cdot ICC_{ns} \cdot TA_{ns} \cdot SIP_{ns} \cdot LeAD_{ns}) \cdot (1 + RE_s)} \quad (12)$$

$$= E_{ijns}^{1 - LeAP_{ns} \cdot (1 + RE_s)} = E_{ijns}^{1 - LeAP'_{ns}}, 0 \leq 1 - LeAP'_{ns} \leq 1$$

بر اساس رابطه (۱۳)، هرچه شاخص اقتصاد مقاومتی (RE_s) بزرگ‌تر باشد، مقدار پارامتر جذب قدرت دانش ($LeAP'_{ns}$) افزایش و در نتیجه $1 - LeAP'_{ns}$ کاهش یافته و به دلیل محدودیت $0 \leq E_{ns} \leq 1$ ، سرریز فناوری (γ_{ijns}) افزایش خواهد یافت. درحالت جدید باید محدودیت $0 \leq 1 - LeAP'_{ns} \leq 1$ برقرار باشد. علت برقراری این محدودیت این است که اگر شرایط حدی $RE_s = 1$ و $AC_s \cdot ICC_{ns} \cdot TA_{ns} \cdot SIP_{ns} \cdot LeAD_{ns} = 1$ همزمان برقرار باشد، مقدار

$1 - LeAP_{ns}'$ منفی شده و نتایج حاصل، از جنبه نظری قابل تحلیل نخواهد بود. درصد تغییرات بهره‌وری (a_{js}) نیز به صورت رابطه (۱۴) قابل تعدیل است:

$$a_{js} = E_{ijns}^{1-(AC_s.ICC_{ns}.TA_{ns}.SIP_{ns}.LeAD_{ns})} (1+RE_s) a_{in}, \quad 0 \leq 1 - LeAP_{ns}' \leq 1 \quad (۱۳)$$

برای ورود بهره‌وری به تابع تولید، باید معادله (۱۴) وارد تابع ارزش افزوده در الگوی تعادل عمومی قابل محاسبه دکالو و همکاران (۲۰۱۳) شود. برای این کار باید برای هر عامل تولید یک درصد تغییر در بهره‌وری تعریف کرده و برای این امر، $(1 + a_{js})$ را در بهره‌وری کل عوامل تولید ضرب کنیم. در این صورت خواهیم داشت:

$$VA_j = (1 + a_{j,s}) B_j^{VA} \left[\beta_j^{VA} LDC_j^{-\rho_j^{VA}} + (1 - \beta_j^{VA}) KDC_j^{-\rho_j^{VA}} \right]^{\frac{-1}{\rho_j^{VA}}} \quad (۱۴)$$

۱۶۷ که در آن $KDC_j^{-\rho_j^{VA}}$ ، تقاضا برای سرمایه مصرفی توسط صنعت i ، $LDC_j^{-\rho_j^{VA}}$ ، تقاضا برای نیروی کار مرکب صنعت i ، B_j^{VA} ، بهره‌وری و ρ_j^{VA} ، پارامتر کشش با شرط $-1 < \rho_j^{VA} < \infty$ است. در این معادله B_j^{VA} پارامتر مقیاس است که نماد مقدار بهره‌وری در تابع ارزش افزوده است (Hassine, Robichaud & Decaluwe, 2010, p.9).

علاوه بر آن باتوجه به رابطه $XS_j = \min \left[\frac{CI_j}{IO_j}, \frac{VA_j}{v_j} \right]$ در معادلات تولید الگوی تعادل عمومی قابل محاسبه دکالو و همکاران (۲۰۱۳)، می‌توان نتیجه گرفت که افزایش ارزش افزوده می‌تواند موجب افزایش تولید شود. این چهارچوب، ابزاری قدرتمند برای شبیه‌سازی تأثیر همزمان تجارت و سیاست‌های نهادی بر رشد اقتصادی فراهم می‌کند. این الگو نشان می‌دهد چگونه همگرایی تجارت، نهادها و فناوری می‌تواند بهره‌وری را در چهارچوب اقتصاد مقاومتی متحول کند.

نتیجه و ارائه الگو

مشکلات ناشی از اجرای سیاست‌های اقتصادی مرسوم و شرایط خاص اقتصاد ایران در صحنه بین‌الملل و وجود تحریم‌های ظالمانه و فشارهای مختلف از سوی کشورهای سلطه‌طلب دنیا، موجب اتخاذ سیاست‌های خاص مبتنی بر شرایط بومی اقتصاد ایران و نیز ویژگی‌های اقتصاد اسلامی شده که اقتصاد مقاومتی نام‌گذاری شده است. در سیاست‌های ابلاغی به اهمیت تقویت تجارت منطقه‌ای و تولید اشاره شده است.

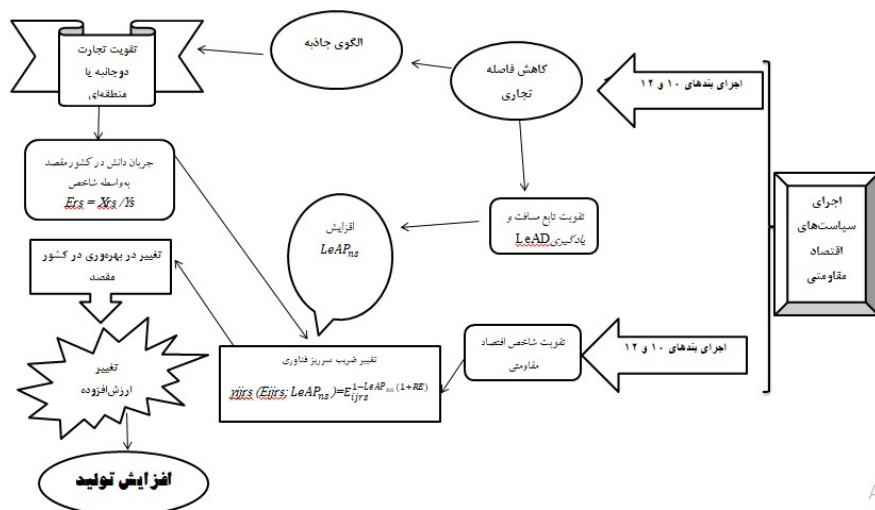
یکی از مسائل مهم در بحث اقتصاد مقاومتی، لزوم الگوسازی است. بر اساس فرمایشات مقام معظم رهبری، شهید قاسم سلیمانی می‌تواند به‌عنوان یک الگو در همه عرصه‌ها و ازجمله عرصه اقتصادی و کار جهادی که از ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی است، مطرح شود؛ بر همین اساس مقاله حاضر بر آن است که نقش شهید سلیمانی را در تقویت تجارت منطقه‌ای با استفاده از شرایط اقتصاد مقاومتی الگوسازی کند. مطالعه نقش شهید سلیمانی در عرصه تجارت با محور مقاومت، نشان‌دهنده نقش ایشان در گسترش تجارت منطقه‌ای است. ولایت‌پذیری شهید سلیمانی نیز نشان‌دهنده دیدگاه ایشان درخصوص لزوم اجرای اقتصاد مقاومتی در عرصه اقتصادی است؛ بنابراین درمورد طراحی الگوی تجارت بین‌الملل بر اساس دیدگاه شهید سلیمانی، باید الگویی طراحی شود که در آن اثرگذاری سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بر تجارت منطقه‌ای نشان داده شود.

بر پایه الگوهای داس (۲۰۱۵) و صمدی و همکاران (۱۳۹۸)، رشد تجارت – و ازجمله تجارت منطقه‌ای – سرریز فناوری و بهره‌وری و در نتیجه تولید در هریک از بخش‌های اقتصادی را افزایش می‌دهد. در مقاله حاضر الگویی تصریح شده است که در آن تأثیر اجرای سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی بر میزان تولید در هریک از بخش‌های اقتصادی با تقویت تجارت منطقه‌ای بررسی شده است. اهمیت تجارت منطقه‌ای و شاخص‌های مؤثر بر شاخص جذب قدرت دانش در سیاست‌های اقتصاد مقاومتی نشان می‌دهد که اجرای موفقیت‌آمیز سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، می‌تواند از یک سو با توسعه تجارت منطقه‌ای، بر سطح صادرات و در نتیجه تولید مؤثر باشد و از سوی دیگر با اثرگذاری بر شاخص‌های مؤثر بر قدرت جذب دانش، بهره‌وری و تولید را افزایش می‌دهد.

در مقاله حاضر برای رسیدن به این هدف، با تلفیق الگوی جاذبه، الگوی داس (۲۰۱۵)، الگوی تعادل عمومی دکالو و همکاران (۲۰۱۳) و الگوی صمدی و همکاران (۱۳۹۸)، الگویی ترکیبی برای نشان دادن نقش تجارت منطقه‌ای در افزایش تولید ملی در شرایط اقتصاد مقاومتی طراحی شده است.

روابط ریاضی تحقیق پیش رو نشان می‌دهد که افزایش قدرت جذب دانش، می‌تواند بهره‌وری و تولید را افزایش دهد. قدرت جذب دانش نیز به ظرفیت جذب، توسعه منابع انسانی، حکمرانی و تناسب فناوری بستگی دارد. بررسی متن سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی نشان می‌دهد بندهای ۱، ۲، ۵ و ۱۰ به اهمیت جذب فناوری (شاخص ظرفیت جذب)، بندهای ۲، ۳، ۲۰ و ۲۲ به اهمیت توسعه منابع انسانی (شاخص توان نوآوری)، بندهای ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۹ و ۲۲ به اهمیت شاخص حکمرانی (شاخص عوامل نهادی اجتماعی) و بندهای ۶، ۱۰ و ۱۲ به اهمیت تناسب

- فناوری (تقویت تابع مسافت و یادگیری) تأکید دارند.
- نتایج نشان می‌دهد مطابق شکل ۲، اجرای سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی با رشد تجارت منطقه‌ای از سه جهت می‌تواند بر تولید اثرگذار باشد:
۱. با توجه به بندهای ۱۰ و ۱۲ سیاست‌های اقتصاد مقاومتی مبنی بر گسترش تجارت منطقه‌ای، با کاهش فاصله کشور با کشورهای مقصد تجاری و تقویت تابع مسافت و اثر یادگیری، شاخص قدرت دانش تقویت شده و موجب افزایش تولید می‌شود.
 ۲. با اجرای سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به‌ویژه بندهای ۱۰ و ۱۲ مبنی بر توجه به تجارت منطقه‌ای، با کاهش فاصله بین دو کشور مبدأ و مقصد، تابع مسافت و اثر یادگیری و در نتیجه بهره‌وری و تولید افزایش می‌یابد.
 ۳. تقویت شاخص اقتصاد مقاومتی می‌تواند بر اساس الگوی جاذبه و به دلیل تأکید بر تجارت با کشورهای منطقه و کاهش فاصله با کشور مقصد تجارت، موجب افزایش تجارت منطقه‌ای، بهبود رابطه مبادله بازرگانی، افزایش ضریب سرریز فناوری و افزایش بهره‌وری و تولید شود.

شکل شماره ۲: الگوی استخراج شده تأثیر اقتصاد مقاومتی بر تجارت منطقه‌ای و تولید

پیشنهادهای سیاستی

- باتوجه به الگوی ارائه‌شده، به مسئولان توصیه می‌شود:
- الف) به اجرای بند ۱۰ سیاست‌های اقتصاد مقاومتی درخصوص تنوع‌بخشی پیوندهای

اقتصادی با کشورهای منطقه و شکل‌دهی بازارهای جدید همانند بازار عراق، قطر، عربستان، پاکستان، ارمنستان و سایر کشورهایی که می‌توانند سهم ویژه‌ای در تجارت منطقه‌ای داشته باشند، توجه بیشتری کنند و از این طریق شاخص اقتصاد مقاومتی را که نشان‌دهنده مقاوم‌بودن و تاب‌آوربودن اقتصاد است، تقویت نمایند. با تقویت این شاخص بر اساس الگوی ارائه‌شده، شاخص جذب قدرت دانش افزایش یافته و موجب افزایش بهره‌وری و تولید می‌شود.

ب) با اجرای بند ۱۲ سیاست‌های اقتصاد مقاومتی از طریق استفاده از ظرفیت‌های دیپلماسی و ظرفیت سازمان‌های منطقه‌ای در جهت افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد کشور، گام‌های بزرگ‌تری برداشته شود. با اجرای این بند می‌توان با افزایش شاخص اقتصاد مقاومتی و افزایش تاب‌آوری و مقاومت اقتصادی، شاخص قدرت جذب دانش و بهره‌وری و در نتیجه تولید را افزایش داد.

ج) با توجه به نقش تجارت منطقه‌ای در افزایش تولید ملی در کنار سایر نقش‌های تجارت، به افزایش رابطه تجاری با کشورهای منطقه‌ای و همسایه توجه بیشتری نماید و با توجه به سهم خاص کشورهای همسایه و منطقه در تجارت در دوره تحریم، به این کشورها در آینده توجه بیشتری نماید. بر اساس الگوی جاذبه، توسعه روابط با کشورهای همسایه موجب افزایش تجارت شده و با اثر بر رابطه مبادله، بهره‌وری و تولید افزایش می‌یابد.

منابع

۱. آذربایجانی، کریم، همایون رنجبر و فروغ شعاعی؛ «دستاوردهای تجاری انعقاد توافقنامه تجارت آزاد میان کشورهای منتخب منا و بلوک آسه آن (مطالعه موردی: ایران)»، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی؛ ش ۶۹، زمستان ۱۳۹۲، ص ۱-۲۲.
۲. اتاق بازرگانی ایران و عراق و دانشگاه بغداد؛ گزارش مشترک آماری: تحلیل الگوی استفاده از کشتی های خالی بندر أم القصر در صادرات ایرانی؛ مندرج در: <https://www.iraq-iran.org>، ۲۰۲۳.
۳. برفیش، ماری؛ مقدمه ای بر مدل های تعادل عمومی قابل محاسبه؛ مترجم: فاطمه بزازان و مریم سلیمانی موحّد؛ تهران: نشر نی، ۱۳۹۲.
۴. بیانات مقام معظم رهبری؛ مندرج در تارنمای: www.khamenei.ir.
۵. جلالی، سید عبدالحمید و مصطفی گرگینی؛ «بررسی تأثیر تجارت خارجی بر توزیع درآمد بین هریک از دهک های درآمدی شهری ایران»، مجله اقتصاد و توسعه منطقه ای؛ ش ۵، بهار ۱۳۹۲، ص ۴۸-۶۸.
۶. حسینی، سید حمید؛ «دیدگاه استراتژیک سردار سلیمانی در توسعه روابط اقتصادی ایران و عراق»، مندرج در: خبرگزاری فارس (www.farsnews.ir)؛ ۱۲ دی ماه ۱۳۹۹.
۷. خبرگزاری فارس؛ سخنرانی در جمع تولیدکنندگان استان کرمان؛ بازایی از خبرگزاری فارس (www.farsnews.ir)؛ ۱۳۹۷.
۸. خبرگزاری مهر (www.mehrnews.com)؛ «بازایی از خبرگزاری مهر»، اسفند ۱۳۹۵.
۹. خدیو، یسری و حشمت الله عسگری؛ «برآورد پتانسیل تجاری میان ایران و گروه دیهشت؛ با استفاده از روش SGMM، کاربردی از مدل جاذبه»، فصلنامه مدل سازی اقتصادسنجی؛ ش ۲، خرداد ۱۳۹۹، ص ۹۵-۱۱۷.
۱۰. دانایی فرد، حسن؛ «نقش سردار سلیمانی در توسعه تجارت ایران»، مندرج در تارنمای: صبح نو (www.sobhe-no.ir)، ۱۳۹۹.
۱۱. روزنامه جوان (www.javanonline.ir)؛ دیدار سردار سلیمانی با صنعتگران یزد، ۵ بهمن ۱۳۹۵.
۱۲. ریاحی، حامد و ناصر آزاد؛ «مدل تشکیل بازار مشترک بر پایه جریان مقاومت اسلامی و مکتب شهید سلیمانی»، مجموعه مقالات دومین همایش بین المللی گام دوم انقلاب اسلامی؛ تهران، ۱۳۹۹؛ مندرج در: <https://civilica.com/doc/1159688>.

۱۳. زرگر طالبی، محمد و دیگران؛ «عوامل تعیین کننده شدت تجارت درون منطقه ای محصولات کشاورزی (مطالعه موردی اکو)»، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی؛ ش ۸۰، پاییز ۱۳۹۵، ص ۱۵۱-۱۷۱.
۱۴. سازمان توسعه تجارت ایران؛ آمار صادرات غیر نفتی تفکیک بخش های عمده؛ مندرج در تارنمای سازمان توسعه تجارت ایران <https://tpo.ir>، ۱۳۹۹.
۱۵. سلاجقه، سنجر و مهسا رستخیز؛ «مؤلفه های اقتصاد مقاومتی در مکتب شهید سلیمانی»، مجموعه مقالات اولین کنفرانس ملی مدیریت و کارآفرینی در مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی؛ تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، ۲۰ اسفند ۱۴۰۱.
۱۶. سلطانی، حسن؛ «راهبردهای اقتصاد مقاومتی در کلام مقام معظم رهبری و مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی»، اولین کنفرانس ملی مدیریت و کارآفرینی در مکتب شهید حاج قاسم سلیمانی؛ تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، ۲۰ اسفند ۱۴۰۱.
۱۷. سلیمانی، قاسم؛ «یادداشت تحلیلی»، روزنامه جام جم؛ ش ۵۶۷۸، ۲۱ خرداد ۱۳۹۹، ص ۴.
۱۸. سوری، امیررضا و احمد تشکینی؛ «عوامل مؤثر بر تجارت متقابل ایران با بلوک های منطقه ای»، فصلنامه مدل سازی اقتصادی؛ پاییز ۱۳۹۲، ص ۱۳۵-۱۵۸.
۱۹. شقاقی شهری، وحید؛ «یکپارچگی اقتصادی - منطقه ای و تأثیر آن بر سرمایه گذاری مستقیم خارجی متقابل»، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی؛ ش ۸۴، پاییز ۱۳۹۶، ص ۲۷-۶۳.
۲۰. صمدی، علی حسین و دیگران؛ «تأثیر آزادسازی تجاری بر نابرابری درآمدی تحت حاکمیت اقتصاد مقاومتی: رهیافت تعادل عمومی قابل محاسبه (مطالعه موردی ایران)»، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی؛ ش ۷۴، پاییز ۱۳۹۸، ص ۴۱-۸۲.
۲۱. ضیایی بیگدلی، محمدتقی و دیگران؛ «بررسی اثر تحریم های اقتصادی بر تجارت ایران: کاربردی از مدل جاذبه»، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی (رویکرد اسلامی - ایرانی)؛ ش ۴۸، بهار ۱۳۹۲، ص ۱۰۹-۱۱۹.
۲۲. غلامی، علی؛ «تحلیل آثار آزادسازی تجاری جمهوری اسلامی ایران با کشورهای مسلمان (دلالت های مدل جاذبه)»، فصلنامه اندیشه صادق؛ ش ۱، بهار ۱۳۸۵، ص ۳-۲۶.
۲۳. متقی، سمیرا و دیگران؛ «بررسی ایجاد یک بلوک تجاری در کشورهای منتخب منطقه خاورمیانه (کاربرد هم گرایی اقتصادی)»، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی (رویکرد اسلامی - ایرانی)؛ ش ۱۲، زمستان ۱۳۹۱، ص ۱۷۵-۱۹۶.
۲۴. مجیدی، حسن؛ ویژگی های شخصیتی و هویتی و مدیریتی شهید حاج قاسم سلیمانی؛ تهران: اداره پژوهش های سیاسی صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹.
۲۵. محسنی، حسین و فرشته شیخی؛ «تأثیر نهج البلاغه بر ادبیات مقاومت سردار شهید قاسم

- سلیمانی»، ششمین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه زبان و ادبیات ایران؛ تهران: سیولیکا، ۱۳۹۹.
۲۶. مرکز اسناد انقلاب اسلامی؛ نشست تخصصی راهبردهای منطقه‌ای سند شماره ۴۵۶؛ تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷.
۲۷. مرکز تحقیقات اقتصاد مقاومتی؛ تحلیل عملکرد راهبردهای تجاری در چهارچوب اقتصاد مقاومتی؛ تهران: انتشارات مرکز تحقیقات اقتصاد مقاومتی، ۱۴۰۰.
۲۸. مرکز مطالعات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام؛ سخنرانی در نشست تخصصی راهبردهای همگرایی اقتصادی غرب آسیا؛ تهران: مرکز مطالعات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام (کد سند ۰۴۵۶)، ۱۳۹۷.
۲۹. لطیفی، روح‌الله؛ روزنامه کیهان؛ ش ۲۳۶۶۸، ۲۳ شهریور ۱۴۰۳.
۳۰. وطن امروز؛ «نقش حاج قاسم در تقویت اقتصاد ملی»، مندرج در تارنمای مشرق، ۱۳۹۸؛ مندرج در: <https://www.mashreghnews.ir/news>.
31. Briguglio, Lino., & et al. (2009). Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements. Germany: Oxford Development.
32. Crawford, Jo Ann., & Fiorentino, Roberto (2005). The Changing Landscape of Regional Trade Agreements. Geneva, Switzerland: World Trade Organization.
33. Das, Goranga Gopal (2012). Globalization, socio-institutional factors and North-South knowledge diffusion: Role of India and China as southern growth progenitors. *Technological Forecasting & Social Change*, 79, 620-673.
34. Das, Goranga Gopal. (2015). Why some countries are slow in acquiring new echnologies? A Model of Trade-led Diffusion and Absorption. *Journal of Policy Modeling*, 37, 65-91.
35. Ekanayake, E. M, & et al. (2010). Trade Blocks and the Gravity Model: A Study of Economic Integration among AsianDeveloping Countries. *Journal of Economic Integration*, 25 (4), 627-643.
36. Hassine, Nadia., & et al. (2010). Agricultural trade linalization, productivity gain and poverty alleviation: A general equilibrium

- analysis. ERF 16th Annual Conference (pp. 1-24). Egypt: Economic Research Forum.
37. Jayasinghe, Sampath., & Sarker, Rakhal. (2008). Effects of Regional Trade Agreements on Trade in Agrifood Products: Evidence from Gravity Modeling Using Disaggregated Data. *Review of Agricultural Economics*, 61-81.
38. Ngepah, Nicholas., & Udeagha, Maxwell (2018). African Regional Trade Agreements and Intra-African Trade. *Journal of Economic Integration*, 33 (1), 1176-1199.